

1st INTERNATIONAL BALKAN CONGRESS

I. ULUSLARARASI BALKAN KONGRESİ

24th - 26th September 2012 / 24 - 26 Eylül 2012

BALKAN STUDIES / BALKAN ARAŞTIRMALARI
PROCEEDINGS / BİLDİRİ KİTABI

SULEYMAN SAH
UNIVERSITY

SSU PUBLICATIONS

1st INTERNATIONAL BALKAN CONGRESS

I. ULUSLARARASI BALKAN KONGRESİ

24th - 26th September 2012 / 24 - 26 Eylül 2012

Editors / Editörler

Fatih İYİYOL

Oğuz URAS

İstanbul-2012

Turkey

ISBN: 978-605-63388-0-9

Eser Adı / Name: I. Uluslararası Balkan Kongresi Bildirileri/
I. International Balkan Congress Proceedings

Emeđi geçenler / Editorial Board: Fatih İYİYOL - Oğuz URAS

Yayımcı Adı / Publisher: SÜLEYMAN ŞAH ÜNİVERSİTESİ / *SULEYMAN SAH UNIVERSITY*

Yayının Tarihi / Date: 2012

Matbaa Adı / Printed by: Servet Ofset

Matbaa Şehri / Place of Publication: İstanbul

Basım Tarihi / Date of Publication: 20.09. 2012

Kaçıncı Basım/ Edition: 1st / 1

Sayfa sayısı / Page number: 2030

I. Konu / I. Topic: Balkan Yarımadası Sosyal Bilimler / *Social Sciences on Balkan Peninsula*

Konu Başlıkları / Subject Titles: Balkanlar - Balkan Yarımadası

Yayının Dili/ Language: Türkçe - *English*

XX. Asırda Ahlâk Değirmenine Bilgelik Taşıyan Bir Balkanlı Düşünür: Aliya İzzetbegoviç

Yrd. Doç. Dr. Rabia Soyucak

Üsküdar Üniversitesi

rsoyucak@uskudar.edu.tr

Özet: Bilgeliği kutsalla, siyâseti hikmetle, sözü eylemle bütünleştirebilmiş XX. asrın ender şahsiyetlerinden olan Aliya İzzetbegoviç, sadece Bosna'nın siyâsî kaderi üzerinde rol oynamamış, salt siyâsetçi olmanın ötesine geçerek bir Müslüman mütefekkir kimliğiyle öne çıkmıştır. Bir yerde o, salt kendi coğrafyasına veya kendi çağına seslenmenin ötesinde, âdetâ mekân ve zaman üstüne uzanan bir söylem sahibidir. Bosnalı bilgenin davası, sadece Bosna-Hersek'in kurtuluşu değildi; o bir mânâda Bosna'nın Musa'sıydı elbette. Fakat aynı zamanda o, âdetâ bir entelektüel vaizdi. Bir taraftan fert ve cemiyet olarak ideal bir İslâm toplumunun nasıl teşekkül edeceğinin yolunu gösteriyor; bir taraftan da insanlığın evrensel değerlerini vurgulayarak siyâsî olsun, diplomatik olsun Makyavelist politikaların acımasızlığını haykırıyordu. Aliya İzzetbegoviç, erdemin söylemden ibaret olmayıp eylemle birlikte bulunduğunu, gerek düşünceleriyle gerekse yaşantısıyla ortaya koymuştur. Yine o, ahlâkın rasyonel temellere dayanması gerektiğini ileri sürenlere karşı, insanın ahlâkî yaşantısının başlangıcı olan iç dünyasını ve hürriyetini aklın ihâta edemeyeceğini savunması noktaî nazarından da modernitenin rasyonelciliğine isabetli bir cevap vermektedir.

Anahtar kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Ahlâk, Bilgelik, Erdem.

A Balkans Thinker Integrating Wisdom with Morality in XXth Century: Aliya Izetbegovic

Abstract: One of the rare identities of the XXth century who could manage to integrate wisdom with divine, politics with profundity and statement with action, Aliya Izetbegovic had not only played a remarkable role on the political fate of Bosnia but also gone beyond being a politician solely to emerge as a Muslim thinker. Beyond addressing only to his own geography or era, he in a way has saying that almost climbs over place and time. The cause of this Bosnian wise man was not only solidarity of Bosnia and Herzegovina; he was no doubt the Moses of the Bosnia in a way. He was at the same time an intellectual preacher. He showed on one hand the way how the ideal Islamic society is formed in person and as a community; and screamed out on the other hand the mercilessness of Machiavelist policies in both political and diplomatic ways by underlining the universal values of humanity. In both his ideas and life style, Aliya Izetbegovic proved that perception is not consisted solely of declaration but finds body with performance. Against those who claimed ethics should be based on rational foundations, he extends a correct reply to the rationalism of the modernity from the point of his insistence that internal world of human being, that is the initial point of human ethical life, and freedom cannot be surrounded by reason.

Keywords: Aliya Izetbegovic, Morality, Wisdom.

“İyilik yap; Allah’ı tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapmakla bulmak daha kolaydır.”
Aliya İzzetbegoviç

1. Giriş:

Öyle ahlâk kahramanları vardır ki, önderlikleri belli bir ulus hudutları içinde ve belli bir zaman diliminde kalır ve öyle ahlâk kahramanları vardır ki, hem içinde bulunduğu coğrafyayı hem de çağını aşar; insanlığın engin ufuklarına doğru uzanır. İnsanların kahir ekseriyetini olaylar yönlendirir; çok az insan ise inançları, kararları ve eylemleriyle hadiseler ve tarihe istikamet verir. İşte Aliya İzzetbegoviç bu nadir zümredendir.

İslâm düşünce geleneğinde ilim ile birlikte ele alınan ve ilim ehlinde mutlak sûrette bulunması gerektiği ifade edilen bir kavram vardır: *Hikmet* ya da dilimizdeki karşılığı olan *bilgelik*. Hikmet sahibi kimse, yani bilge, sadece ‘bilen’ değil, bunun yanı sıra ‘bilgisini tatbik eden’ kimsedir. Bu mânâda hikmet, nazari bilgiye sahip olmanın ötesinde fazilete muvafık davranan ve bunu da itiyat haline getirme keyfiyetini belirtmektedir (İslam Ansiklopedisi 1977: 481). Bu bakımdan, hikmet ilim ve amel bütünlüğü olmaktadır ki, ne ilimsiz amele ne de amelsiz ilme hikmet denilebilir (Uludağ, 1989: 8). Dolayısıyla tatbiki veçhesi, yani ameli yönü olmayan ve ahlâkîliği tazammun etmeyen bilginin bir kıymeti yoktur.

Hikmet ehli/bilge, bir mânâda ‘mücadele insanı’, ‘eylem insanı’ demektir. Mücadele insanı, bilgiye dayanmaksızın aksiyonun olamayacağını ya da bilgi ile beraber korkaklığın bulunamayacağını bilfiil gösteren kimsedir. Bilge; doğruyu göstermekle, iyiyi anlatmakla kalmaz, aynı zamanda onu yaşar ve yaşanması için zemin hazırlar. Bilge bir ahlâk önderidir. Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde zikredilen “*Ey iman edenler ve iyi amel işleyenler!*” ifâdesini nazara alacak olursak diyebiliriz ki, Aliya’da bilgelik ve ahlâk, ikisi birlikte Kur’ânî hayatı gerçekleştirmeye matuftur.

Aliya İzzetbegoviç, 20. asrın bir bilge lideridir. O, bir siyâsî önder olduğu kadar, bir mânâda siyâsî dehasının mütemmim cüzü olduğu ahlâk mevzuunda da, fikirlerine itibar edilmesi gereken bir düşündürür. Esâsen o, tam da fikir ile eylemi birleştirmeyi başarmış ve fildişi kulenin mütefekkeri olmamıştır.

Esâsen, bir bilge, muzaffer olmak için yola çıkmaz; yola çıkma borcu olduğuna inandığı için yola çıkar. Başarı durağına varıp varamayacağının takdirinin de Allah’a ait olduğunun da idrâkindedir. İlahi takdir öyle tecelli etmektedir ki, İslâm toplumunun, tam ihtiyaç duyduğu zor bir zamanda, bu zorluğu aşmaya muktedir bir mücadele insanı ortaya çıkmaktadır. İçinde

bulunduğumuz yüzyılda medeniyetin tek sahibi olduğunu iddia eden Avrupa'nın orta yerinde, insani değerlerin dinî ve etnik milliyetçiliğe kurban edildiği bir zamanda, tabiri caizse *Bosna'nın Musa'sı Aliya*, bir mânâda 'savaşta ve barışta ahlâkî değerler' esasî ile, Bosna'daki kitleleri bağımsızlık ve özgürlüğe sevk edebilme becerisini göstermiştir. Yine o, diplomaside realpolitiğe göre değil, insani değerlere göre hareket etmek sûretiyle, iç ve dış siyâsette Makyavelist politikaları savunanlara isabetli bir karşılık vermiştir.

Bu çalışma daha ziyade Aliya İzzetbegoviç'in *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları, İslam Deklarasyonu* ve *Doğu Batı Arasında İslâm* adlı eserleri çerçevesinde meseleye yaklaşacaktır. Aliya İzzetbegoviç, bir bilge mütefekkir olarak ahlâk mevzuun nasıl yaklaşmaktadır? Genel itibâriyle Aliya'yı, zikrettiğimiz ilk iki eserde, ahlâk meselesini, ruhu İslâm ülküne adanmış bir Müslüman olarak ele aldığını görmekteyiz; burada, daha ziyade ahlâkın pratik sorunları önceliklidir ve çözüme yönelik teklifler sunulmaktadır. *Doğu Batı Arasında İslam*'da ise o, felsefî seslenişte bulunan bir mütefekkir kimliğiyle ahlâkın temellerini sorgulamakta; ayrıca bir bilge Müslüman olarak İslâm ahlâkının nazari ve ameli olarak ne şekilde inşâ edilebileceği üzerinde durmakta, bir mânâda ahlâk felsefesi yapmaktadır.

2. İslâmî Yeniden Doğuş

Bosnalı bilgenin eserlerinde 'Yeniden Doğuş' ifâdesi ile kast olunan, bir Müslümanın ruhunda cereyan eden dinî, ahlâkî ve mânevî reformdur. Birçok Müslüman mütefekkir ve ilim adamı, İslâmî bir dirilişin nasıl gerçekleşeceği konusunda ve İslâmî bir hayatın inşâsı üzerine kafa yormuş, kendi kaynaklarımıza müracaat etmek sûretiyle kendimize dönmemizi teklif etmiştir. Onlar bazı kesimlerce "dinde reform" yapmakla da itham edilmişlerdir. Elbette dinin aslî kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyede reform olmaz fakat bir Müslüman, şâyet bu aslî kaynaklardan uzaklaşmışsa İslâm algısında ve kendi yaşayışında bir reform ve devrim yapması mutlak sûrette elzem hale gelmektedir. İşte Aliya, tam da Müslümanların kendilerine çeki düzen vermeleri gerektiğini göstermek üzere pek çok eserin hararetle kaleme alındığı, İslâm dünyasındaki çözümlüslük ve çökmüşlük halinden sıyrılmak için çözüm arandığı bir dönemde *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları* adlı eserini yazmıştır. Temelde Aliya'nın çağrısı şudur: "*Her Müslüman, dünyayı kendine yeniden hayran bırakacak bir "yeniden doğuş"a katılmak için davetlidir.*" (İzzetbegoviç, 2010: 38).

Onun eserlerinde, Müslüman bir düşünürün asla bigâne kalamayacağı birincil mesele, İslâm toplumunun hâlihazırdaki durumudur. Bunun için de, ona göre, İslâm ülküsünün neyi tazammun edip etmeyeceği tespit edilmelidir. İslâm geçmişte kalmış bir din midir?

Günümüzdeki sorunlar İslâm ekseninde çözüme kavuşturulabilir mi? Eylemde bulunmak, bizden İslâm'ı doğru anlamamızı da gerektirmektedir. Dolayısıyla, söz gelimi İslâm'ın önünde engel teşkil eden teamül ve alışkanlıklar varsa, bunlar reddedilerek İslâmî ilkeler yaşanabilir kılınmalıdır. Kısaca, Aliya'ya göre İslâm, şimdi ve burada yaşanan bir dindir. Başka bir deyişle, ne mazide yaşanıp bitmiş ve artık geçmişte kalmış bir dindir ne de yaşanabilirliği sürekli olarak geleceğe ötelenen bir ütopya'dır. İslâm bu mânâda çağa ait bir dindir (İzzetbegoviç, 2012: 21; agy, 2010: 35).

İslâmî yeniden doğuş konusunda iki tavır söz konusudur. İlki muhafazakârların diğeri de modernistlerin tutumu. Muhafazakârlar, mazide uygulanmış olan çözüm yollarına müracaat etmeyi tercih ederken, modernistler tamamen yeni olanı benimserler. Bosnalı bilgeye göre, birinciler İslâm'ı geçmişe götürmeyi arzularlar; buna mukabil modernistler kendilerini İslâm'a ait olmayan bir istikbalde tahayyül ederler. Her iki anlayış da kusurludur ve İslâm'ı “religion” olarak görmenin tabii bir neticesidir. Zîrâ muhafazakârlar, İslâm'ın dış dünyayı değiştirmemesi gerektiğini düşünmektedir; modernistler ise İslâm'ın buna muktedir olamayacağına kesin kanaat beslemektedir (İzzetbegoviç 2012: 21-2).

Aliya'yı ifâde eden en yerinde kelimelerden biri de “mücadele” sözcüğüdür. İslâmlaşmak için mücadele (İzzetbegoviç, 2012: 15); dayanışma toplumu haline gelmek için mücadele (İzzetbegoviç, 2010: 33, 98); İslâm'a karşı olanların fikirlerini müspet istikamette değiştirmek için mücadele (İzzetbegoviç, 2010: 136) vs. Ona göre bu, yapısal ve köklü bir mücadele olmalıdır. Söz gelimi İslâm yönelik düşmanlığı bertaraf etmek için gösterilen çabada, daha ziyade sonuçlar üzerinde durulmakta nedenler dikkate alınmamaktadır. Bunun yanı sıra, düşman da usta bir kurnazlıkla Müslümanları dirençsiz ve zayıf hale getirmeye çalışmaktadır. İşte böyle bir durum karşısında yapılacak tek iş, hayatımıza dâhil etmek sûretiyle İslâm'ın yeniden tesisidir (İzzetbegoviç, 2010: 136-7).

Buna ilaveten biz Müslüman halkların, bir dayanışma toplumu haline gelmek için çabalaması son derece elzemdir. Aksi takdirde, bizim zayıf olmamız düşmânâ bizi ezme imkânı vermektedir; biz Müslümanlar da onlara böyle bir fırsat sunmamız nedeniyle, dolaylı da olsa bu zulümde hissedar olmaktadır. Başka bir ifâdeyle “*Biz koyun olduğumuz için onlar kurt oldular*”. Nitekim İsrail'in Ortadoğu'nun tam kalbine yerleşmesi hadisesinin, İslâm toplumlarının siyâsî kuvvetinin âdetâ bitmiş olduğu bir zamânâ rastlaması hiç de tesadüf değildir (İzzetbegoviç, 2010: 33, 98). Bu nedenle, savaştan ziyade barışı temin için güçlü olunmalıdır.

Bir mücadele insanı olan Aliya'da sıklıkla karşılaştığımız bir kelime inkılâp (devrim)'dir. İnkılâp, mazinin artık tortulaşmış olan yükünden kurtulmak; İslâmî olmayan unsurlardan sıyrılmak ve İslâmî düzeni tesis etmektir. Buradaki inkılâp/devrim, anlam olarak sosyalist

devrimden farklıdır. Söz gelişi değişim, sosyalist devrimde sürekli ve mekanikleşmiştir; yeni bir düzene ulaşıldığında o da yıkılmaya ve değiştirilmeye müstahak görülür. İslâmî mücadelede, kendi kaynaklarımıza dayanarak yenilenmek söz konusu iken, sosyalist devrim hiçbir temel tanımaz. Yine, İslâmî yeniden doğuş, bir mânevî ve ruhi devrim iken, sosyalizm dışsal ve maddi değişimi yüceltir. Esâsen, Aliya'ya göre, kaçınılmaz olarak her iki devrim mücadelesinde de netice farklı olacaktır. Devrimin maksadı adalet, özgürlük ve eşitliktir ve bu hedeflerin Allah'a dayanmadan tahakkuk ettirilmesi muhaldir. Meselâ adalet ilkesi, ne sosyal ne de beşerî menşelidir; adalet başlı başına ilâhî-dinî bir kategoridir (İzzetbegoviç, 2010: 129-41).

Aliya'da sürekli bir şekilde faal bir Müslüman olmak son derece önemlidir. Söz gelimi, ecdadın bir zamanlar inşa etmiş olduğu mimari açıdan mükemmel bir eser olan büyük bir cami ile iftihar edip durmak yerine, mahallesindeki sâde olan caminin bir noksanını gidermesi daha mühimdir (İzzetbegoviç, 2010: 128). Bu misâli şu şekilde yorumlamak da mümkündür: İslâm davası uğruna edilen mücadelenin karşısına bir engel çıksa, hatta bu engel, Müslümanlarca oluşturulan medeniyetin çok hususi bir cüzü de olsa, davanın önceliği söz konusudur; bizâtihi İslâm'ın ülküsü tercih edilmelidir. Zîrâ imar edilen bir câmi, hâlihazırda Allah'ın adının yüceltilmesi demektir.

Müslümanların pek çok bakımdan geri kalmışlığının nedenleri üzerinde duran Bilge Kral, bunun en başta gelen sebebi olarak dinin yanlış algılanmakta oluşunu gösterir. Ona göre İslâm Dini, saf din (religion) olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Bu saf din, İslâm'ın teleolojik bir din telakki edilmesi, onun dış dünyayı değiştirme ve dönüştürme misyonunun görmezden gelinmesi demektir. İşte bu bakış açısı, İslâm toplumunun gücünü yok etmekte ve dış müdahaleler karşısında zayıflatmaktadır. Yine bu hatalı algı dolayısıyla İslâm, hem ferdi hem de içtimâî hayatın dışına itilmiştir. (İzzetbegoviç, 2010: 17, 30). Her iki alanda da İslâm'ın emirlerine riâyet edilmediği ve yasakların dikkate alınmadığı Müslüman toplumlarda zaten müşahade edilen bir gerçektir. Bu nedenle, geri kalmışlık İslâm'dan değil, İslâmiyet'ten uzaklaşmaktan kaynaklanmaktadır.

Nitekim Bosnalı Bilge, inananlar ve inanmayanlar şeklinde bir ayrımın sathi olduğu kanaatindedir. Bu iki sınıf dışında bir topluluk daha vardır ki, onlar Müslüman olduklarını beyan etmelerine, dinin birtakım buyruklarını şöyle veya böyle yerine getirmelerine mukabil, gerçekte tam mânâsıyla inanmamış olan bir topluluktur. Zîrâ onlar ticarete rahatlıkla sahtekârlığa müracaat edebilen, içki içen, dünyaya haddinden fazla tamah gösteren vs. kimselerdir. Bu nedenlerden ötürü, Aliya'nın önceliği dinî inkılâba vermesini anlayabiliriz. Ona göre Kur'an-ı Kerîm, sembol olmaktan çıkarılıp Müslümanların lâıykıyla kendilerini adadıkları bir kanun haline gelmelidir (İzzetbegoviç, 2010: 83-5) ki, bu mânevî inkılap Müslüman

toplumlar için bir mucizeye tahavvül edebilsin. Kısacası, Aliya'nın eserlerine baktığımız vakit, İslâm toplumlarının içinde bulunduğu bu menfî durum karşısında ısrarla ve sebatla sergilenmesi gereken tavır mücadeledir. Aliya'nın gerek *İslam Deklarasyonu*'nda gerekse *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*'nda defaatle vurgulamış olduğu husus inanmak ve söz konusu inanç istikametinde eylemde bulunmak, başka bir ifâdeyle mücadele etmektir.

Mücadelenin zıddı ise teslimiyettir. İşte Aliya, İslâm dünyasında birçok kisve altında meşrulaştırılan, normalleştirilen, toplumsallaştırılan teslimiyete savaş açmıştır. Buradaki teslimiyet, aslında İslâm'ın özünde bulunmayan ve fakat sonradan ikame edilmiş bir tavidir.

İslâm toplumlarını mücadele etmekten alıkoyan bu teslimiyetçilik itiyadı, yanlış eğitim politikalarının da kaçınılmaz bir neticesi olarak önümüzde durmaktadır. Eğitimin ihmali sonucu ortaya çıkan eğitimsizlik ile eğitimin yabancılara bırakılması; mücadele ruhunu yok etmiş, Batı karşısında hissedilen hayranlık ve aşağılık duygusunu perçinlemiş, aydın sınıf ile halk arasında bir uçuruma sebep olmuştur (İzzetbegoviç, 2012: 33-4).

Teslimiyetçi ve her türlü otorite karşısında itaatkâr bir tebaa yetiştiren ve mücadele ruhunu yok eden eğitim anlayışdır ki, canlı olanları ölü haline getirmiş öte taraftan da peşinden gidilmemesi gereken ülkeleri yücelterek pasifleştirdiği insanları etrafında toplamıştır. Müslüman yerine tebaa yetiştirmenin kaçınılmaz neticesi yabancılara İslâm topraklarını işgâl etmesi, Müslüman ülkeler üzerinde siyâsî hegemonya kurması ve İslâm halklarını gerek iktisadi gerekse kültürel açıdan sömürmesi karşısında herhangi bir direnç göstermeyen insan toplulukları var etmektedir. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'de teslim olunması gereken yegâne merci Allah'tır; bu nedenle, sahte otoritelere boyun eğmek, Kurân'ın insan için belirlediği özgürlük fikri ile ters düşmektir. Ona göre, "*İslam'ın ilerlemesini...sakin ve teslimiyetçi kimseler değil, cesur... kimseler gerçekleştirecektir.*" (İzzetbegoviç, 2010: 25-8, 128).

Müslümanları tesirsiz ve amaçsız hale getiren realistleri de tenkit eder; Bosnalı bilge. Bu realist anlayış, dünyadaki hâkimlerin hâkimiyetlerine boyun eğmeyi peşinen kabul ettikleri gibi, mevcut düzenin değişmesini de imkânsız görerek her türlü değişimin çıkmaz bir yola gireceğine inanırlar. Hâlbuki "*...tarih sadece sürekli değişimin hikâyesi değil, aynı zamanda imkânsız ve beklenmeyen devamlı gerçekleşmesinin hikâyesidir*". Kaldı ki, "*İnanılan ve onun için çaba sarfedilen ütopya, ütopya olmaktan çıkar*". (İzzetbegoviç 2012: 81, 82).

3. Önce Dinen ve Ahlâken İslâmlaşmak

Yukarıda zikrettiğimiz 'İslâmî yeniden doğuş', sadece bir dinî inkılâp mıdır yoksa siyâsî bir devrim midir? Aslında İslâmî düzen, dinî bir tecdit olmadan başlayamaz ve siyâsî bir

devrim olmaksızın da bir neticeye ve hedefe ulaştırılamaz. Peki, ahlâkî açıdan çöküntünün bulunduğu bir durumda, siyâsî devrim bir mânâ ifâde eder mi? Elbette etmez. Bu nedenle, mânevî yükselme, deruni arınma, siyâsî ve sosyal açıdan bir İslâmî topluma ulaşmanın ilk şartıdır. Kaldı ki Mekke döneminde üzerinde durulan konular itikat ve ahlâk ile ilgiliydi. Kaldı ki, İslâmî inkılâp/devrim ile darbe (İzzetbegoviç 2012: 69-70, 75) yani, yukarıdan dikte etmek sûretiyle zoraki değişim, birbirinden tamamen farklı durumlardır.

“İslâmlaşmak” sözcüğü bizde belki “İslâmcılık” gâyesi taşıyan cereyanları da hatırlatabilir. Hemen şunu ifâde edelim ki, Bosnalı Bilge’nin eserlerinde İslâmlaşmak, salt siyâsî bir hedef değil, temelde dinî ve ahlâkî bir misyondur. Siyâsî inkılâp, ancak dinî ve ahlâkî inkılâbın tabii bir neticesidir. Bu da Aliya’nın siyâsî İslâmcılardan tefrik edilmesini gerektiren bir husustur. Bu duruşu itibâriyle onun daha isabetli bir görüş ortaya koyduğu söylenebilir.

Aliya, Kur’ân-ı Kerîm üzerinde yürüttüğü tefekkür sürecinde bir noktayı aniden idrâk ettiğini ifâde eder: *İnsan hayatının bütün sorunlarına Kur'an nasıl cevap vermeyi başardı? Birden, insan hayatının bütün somut sosyal ve siyasal sorunlarına yönelik hazır çözümü veya doğa ve doğal hadiseler hakkındaki var olan gerçekleri Kur'an'ın içermediği ve içermemesi gerektiğini anladım. Kur'an, sadece insanın dünyadaki kaderini ve durumunu tespit eden temel hakikâtleri ihtiva eder ve etmelidir. Bu hakikâtler de din ve etik konusudur...* (İzzetbegoviç, 2010: 63). Asr-ı Saadet dönemini nazara aldığımız ve gerek Mekke gerekse Medine’de İslâmî hayatın teşekkülünü göz önünde tuttuğumuz vakit, Aliya’nın görüşünün isabetli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zîrâ Mekke’de öncelik kalplerin İslâmlaşması idi; aksi takdirde, kalplerin ve ruhların İslâm’ı henüz benimsemeden, başka bir ifâdeye deruni hayat İslâmlaşmadan harici hayatın İslâmlaşması ancak, Müslümanlığın zahiren yaşanmasına neden olacak ve İslâm şeklen yaşamaya mahkûm kalacaktır.

Gerek muhafazakârların gerekse modernistlerin idrâk edemediği husus İslâmî düzenin bu çift boyutluluğudur: *İslami toplum ve İslami iktidar. İlki İslami düzemin içeriği, ikincisi de formudur. İslami iktidar olmadan İslamî toplum tamamlanmamış ve güçsüzdür; İslamî iktidar ise İslamî toplum olmaksızın ya ütopya veya zulümdür.* (İzzetbegoviç, 2012: 43). İşte İslâmî düzen, aralarında bir öncelik sonralık ilişkisi söz konusu olmakla birlikte birbirini bütünleyen iki temel üzerine inşâ edilmektedir. Öncelik her durumda dâhili ve deruni tecdidindir, başka bir ifâdeyle ahlâken dirilişindir. Nitekim Kur’ân’da ‘*Bir toplum kendisini değiştirmedikçe Allah da onlarda bulunanı değiştirmez*’ (Ra’d Suresi, 13: 11) âyet-i celilesini nazara aldığımız vakit, öncelik mutlak sûrette ruhlardaki değişimdir.

Bu noktada Aliya’yı, bir bakımdan ayrı bir yerde görmemiz mümkündür. Zîrâ bir kısım düşünürler, Kur’ân-ı Kerîm’i sosyal ve siyasi problemler karşısında net cevaplar veren bir kitap

olarak telakki etmelerine karşın Aliya Müslümanların gerek din ve gerekse ahlâk açısından müttekâmil olduklarında bütün sorunların kolaylıkla ve kendiliğinden hallolacağına inanmaktadır. Buna ilaveten, Aliya'yı siyâsî ve sosyal meselelerin çözümü konusundaki fikirleri itibâriyle siyaseti önceleyen düşünürlerden ayıran bir husus da, onun bütün bu sorunların dinî ve ahlâkî bir yenilenme ve dirilişle aşılabileceğine olan kesin inancıdır. Ahlâken yozlaşmış insanlardan müteşekkil bir toplumdan arzu edilen ideal bir toplum yaratmak güç olmaktan da öte muhaldir. Bir anlamda, siyasi ve sosyal nitelikli sorunlar, mevcut dinî ve ahlâkî sorunların tabii bir neticesi olmaktadır. Ancak, insanın İslâm'ın hedeflediği istikamette terbiye edilmesi, Müslüman bir toplum yapısına ulaştırır (İzzetbegoviç, 2010: 62-3). Bu anlamda en önemli problemimiz din ve ahlâktır ki, değerleri dinî ve ahlâkî kemâlden sonra kendiliğinden çözülebilmek keyfiyetini haizdir. Burada, bir mânâda son günlerde sıkça kullanılan bir tabirle bir kelebek etkisinden bahsedilebilir. Buna göre, bir Müslümanın iman ve ahlâk bakımından az da olsa kemâle ulaşması, ferdî olarak önemsiz gibi görünse de, İslâm toplumunun geneli bakımından büyük ve kayda değer bir kemâlî –ilâhî bir lütfun neticesi olarak- beraberinde getirebilir.

Yeniden doğuş yani bir anlamda mânevî ve ahlâkî Rönesans, ne İslâmsız ne de İslâm'a karşı usullerle gerçekleşebilir. Zîrâ İslâm, ahlâktan siyâsete felsefeden tefekküre kadar ne varsa hepsinin değiştirilemez ve nihai temelini teşkil eder. Bu durumda Müslüman halkların önünde iki keyfiyet söz konusudur; ya İslâm'dan kuvvet alarak yenilenmek ve dirilmek ya da gerilemek (İzzetbegoviç 2012: 20). İşte bu da Müslüman toplumun İslâm'ın istediği yönde fiilde bulunma borcunda olduğumuza işaret eder.

Aliya, ahlâken ve dine diriliş yani mânevî tecdidin tek başına yeterli olmayacağını da ifade etmektedir. Başka bir deyişle, bir Müslüman tek başına İslâmî bir hayat süremez; bunun için dinini yaşayabileceği bir muhite ihtiyaç duyar ve bunun için dünyayı değiştirme gâyesi taşır. Aksi takdirde, bir İslâm toplumu olmaksızın, kendisi değişmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, İslâmî bir kaygı taşıyan her hareket mutlaka siyâsallaşma gâyesini içinde barındırır (İzzetbegoviç 2012: 43).

4. Doğuya ve Batıya Nispet Edilemeyen Hakîkât

Doğu veya Batı, mistisizm veya rasyonalizm... hakîkat tek cepheden ihata edilemez. Aliya'da, bütün ikilikleri aşan tek hakîkât İslâm'dır. Zîrâ ikiliğin tek yüzü, hakîkâtın bir kısmını işaret eder. Dualizmin tek yüzüne teşne olmamak için Aliya'nın teklifi şümullü bilgidir.

Ona göre, dünyayı doğru anlamak için onu harekete geçiren ve idare eden fikirlerin menşe ve mânâsını bilmek icap eder. Fikirlerin âlemde bir tesiri vardır, fakat zahiri anlamlarına göre değil, gerçek anlam ve mâhiyetlerine göre etkide bulunurlar. Esâsen, İslâm dünyadaki dualizmi evvela anlar ve fakat onu aşar (İzzetbegoviç 2011: 19).

Bosnalı bilgeye göre, Avrupa'nın doğru yolu bulma imkânı hiçbir zaman olmamıştır (İzzetbegoviç 2011: 20). Çünkü Avrupa, hakîkâtin bir yüzüne dönüp, diğer yüzüne arkasını çevirmiştir. Bu nedenle hakîkâtî kavrayamamıştır. Söz gelimi, Batıda ortaya atılan ahlâk nazariyelerine baktığımız vakit, pek çok görüşün öznelci, görececi veya hiççi olduğu görülecektir. Ne var ki, bu görüşler, temelde evrensel etik kuralların varlığını reddetmekte birleşmektedirler. Buna ilâveten şu husus mutlaka belirtilmelidir ki, hakîkâtî idrâk edebilmek için kapsayıcı, kuşatıcı, şümulî bir bakış açısına ihtiyaç bulunmaktadır.

Gerçekte, ne mistikler ne de akılcılar İslâm'ı tam mânâsıyla kavramaya muktedir olamamışlardır. Çünkü mistik, İslâm'ı saf dine ircâ etmektedir; akılcı ise dinî-ahlâkî muhtevâdan yoksun bir unsura, millete indirgemektedir. Meselâ abdest, namaz ve zekâta her biri kendi zaviyesinden bakmak sûretiyle noksan yorumlara ulaşmışlardır. Mistik görüş, siyâsî veçheyi ihmal ederek, toplumun baskı altında yaşaması, zulme rıza göstermesi ve köleleştirilmesi karşısında susmayı tercih edecek ve bulunduğu zemini kaybedecek; öte yandan akılcı görüş de İslâm toplumu siyâsî birliktelikten ibâret görececek ve mânevî yönünü ihmal ederek evrensel kültür sahasında bir kuvvet olmaktan çıkaracaktır. Hâlbuki İslâm, gerek beden ve ruh bakımından, gerekse sosyo-politik müesseseleriyle ahenk içinde tutmayı hedefler (İzzetbegoviç 2011:22-3).

Ne doğuya ne batıya nispet edilebilen ahlâk konusunda menfaate dayalı ahlâk savunucularına, rasyonalist ahlâk görüşlerine ve seküler ahlâk teorilerine belli noktalarda tenkitleri bulunan Bilge kral, ahlâkın ilme de kılavuzluk etmesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

Aliya'ya göre, insan eylemlerinin iki muharriki bulunmaktadır: Vazîfe ve menfaat. Evvela, vazîfede menfaat unsuru söz konusu değildir; ayrıca menfaat gayri ahlâkî bir hareket tarzıdır (İzzetbegoviç 2011: 159). “*Menfaat mı, manevî buyruk mu?*” (İzzetbegoviç 2011: 173) sorusuna Aliya'nın karşılığı elbette ki ilâhî buyruktur.

Vazîfe de menfaate yer yoktur; aynı şekilde menfaatte de bir emel olarak vazîfe bulunmaz. Aliya'da ahlâk, menfaate değil vazîfe fikrine dayanır. Böyle olduğu için, ahlâkî fiil çıkar ve yarar uğruna ifâ edilen bir eylem değildir; herhangi bir işlevsel yönü de yoktur. Söz gelimi, bir kişi yanmakta olan bir evden bir çocuğu kurtarsa ve çocuk zaten ölmüş olarak

kurtarılsa bu fedakârlığın boş ve mânâsız olduğunu söylemek mümkün müdür? (İzzetbegoviç 2011: 159) Demek ki, ahlâkî eylemin işlevsel olduğunu savunmak, onu sığlaştırmak anlamı taşır.

Kantçı mânâda vazîfe fikri, ahlâkî eylemi yönlendirmede tek başına yeterli değildir. Yine vazîfeyi buyuran güç olarak pratik akıl, tek başına hem mücerret hem de belirsizdir (Topçu, 2006: 35). Bu nedenle Bosnalı Bilge vazîfeyi din ile irtibatlandırmakla bu sıkıntıyı aşmış olmaktadır. Nitekim ahlâk kâidesini sırf vazîfe fikrinden hareketle ifâ etmenin, ‘Muteâl Varlık’ın buyruğu olmak bakımından vazîfe’ düşüncesinden yola çıkarak ifâ etmekten daha üstün bir düstur olduğu da genel geçer bir ölçüte dayanarak iddia edilemez. Kaldı ki akıl, tek başına ahlâkî kurallar için vaz’ mercii olma bakımından yeterli değildir. Nitekim bu yeterli olmama durumunu, bütün rasyonalist ahlâkçılar nazara aldığımız vakit daha açık bir şekilde müşahade etmekteyiz.

Menfaat düşüncesinin rasyonel olmasından ötürü de, ahlâkî fiilin, aynı zamanda rasyonellik saikiyle yapılmamış demektir. Nasıl ki ahlâkın esası menfaat değildir, benzer şekilde ahlâk işlevsel ve rasyonel de değildir (İzzetbegoviç 2011: 159). Şu hâlde, Aliya’nın Kantçı/rasyonalist olmayan bir vazîfe ahlâkı anlayışını kabul ettiğini görmekteyiz. Ahlâkı rasyonel temeller üzerine inşâ eden Kant, aynı zamanda ödev fikrini de âdetâ ahlâkın merkezine yerleştirmişti.

Burada, vazîfe düşüncesinin ahlâkın esasını teşkil ettiği fikri Aliya’yı Kant ile aynı zemine yerleştirmeyiz. Zîrâ Kant’ta ödevin Muteal Varlık ile bir ilişkisi yoktur. Başka bir deyişle, vazîfenin esas alındığı ahlâkî eylemin vaz’ mercii Aşkın Varlık değil, doğrudan doğruya pratik akıldır. (Kant, 2000: 401; Kant, 2007: 25). Zaten adalet ve fazilet gâyesiyle ifâ edilen bir fiilin gerekçesi dünyevi, mantıki, aklî, ilmi ve içtimai olamaz. Bu eylemin menşei vahyî olabilir ancak (İzzetbegoviç 2011: 160).

Ahlâkın akla dayalı bir şekilde temellendirilmesine karşı Hume’un görüşlerinin daha isabetli olduğunu zikreden Aliya’ya göre ahlâkî yargılar insanda aracısız teşekkül eder, iyi ve kötüyü birbirinden tefrik için akla gerek yoktur. (İzzetbegoviç 2011: 172).

Kaldı ki ahlâk, sadece akıldan hareket etmek sûretiyle a priori olarak tesis edilemez. Akıl, ahlâkî bir hayata hangi yöntemlerle ulaşılacağını gösterebilir. İşte aklın yöntemle ilgili bu kılavuzluğu, onun ancak araçsal bir işleve sâhip olduğunun işaretidir (Cottingham, 1995: 145). Ayrıca, bir yerde hesap yapma aygıtı olan akıl, kişinin kendi menfaati istikametindeki eylemlere yönelir ve hatta bu eylemleri meşrulaştırmanın gerekçelerini de bulur. Üstelik toplumun geniş kesimi de böyle meşrulaştırılmış gayri ahlâkî eylemlere uyum sağlama konusunda kendine birtakım gerekçeleri yine akla dayanarak üretir (Horkheimer ve Adorno: 1995: 106, 109). Rasyonel ahlâk görüşlerinde akıl bir fasit daire içine hapsedilmiş bir araçtır

(İzzetbegoviç 2011: 168-198). Kendi dışına çıkamaz ve kendi büyüklüğüne dair kapılmış olduğu vehimden başka gerçeklik tanıma imkânı yoktur. Bu itibarla, bağımsız akla dayalı ahlâkta, yetke bizâtihî insan olduğu ve aşkın bir mercii tanınmadığı için kötülük ve adaletsizliğin ahlâkîleştirilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bütün rasyonalist ahlâk teorilerinin aynı etik doğruları vurgulamaması ve farklı zeminde durması da, aklın başlı başına etik otorite sayılamayacağının bir ispatıdır.

Ahlâk, a priori olarak dine dayanmaksızın mevcudiyet bulamaz; bununla birlikte din olmaksızın ahlâk kuralları tatbik edilemez de değildir. Ahlâk ile dinin birbirleriyle irtibat halinde olduklarının delili, *‘Daha üstün bir başka dünya’* mülâhazasıdır. Kişi eğer vazîfesini pek çok sıkıntıyı göğüslemek pahasına ifâ ediyorsa, bunun en önemli motivasyonu bir başka dünya, yani bir başka hayat inancıdır. Bu dünyaya odaklanan bir insandan böyle ulvi eylemlerin sadır olacağını beklemek boştur. Dolayısıyla ahlâk ve din burada aynı zeminde birleşirler (İzzetbegoviç 2011: 176). Böyle fedakârlık eylemleri, akıl ile ilişkili olamaz. *“Din, bilgi ve tasdik; ahlâk ise bu bilgi işe ahenk içinde bulunan tatbikat, hayat demektir.”* (İzzetbegoviç 2011: 182). Görüldüğü üzere, Aliya’da ahlâkın temellendirilmesinde dinin yerinin son derece önemli bir yeri bulunmaktadır. Ahlâkta dinin kılavuzluğu olmazsa, menfaat eylemin motivasyonunu sağlama vasıtası olur. Menfaat ise, genel mânâda, aklî eylemler ve ilmi faaliyet üzerinde son derece müessirdir.

Gerçekten de ilim, menfaati temel olarak bir seyir takip etmektedir. Bu, modern bilimin ve teknolojinin karakteristiğidir. Zaten ‘ilerleme’ sloganı, insanın ruhuna ve haysiyetine zıt talimatlar ihtiva etmektedir. Bu nedenle, bilimin insandan beklentileri, ahlâken tahlil ve tetkik edilmek sûretiyle ele alınmalıdır. Aksi takdirde ahlâka dayanmayan bilim, kaygı verici bir biçimde *‘iblisçe bir natüralizm’*e doğru yol alacaktır (İzzetbegoviç 2011: 173).

O, şöyle demektedir: *“İlmin ilerlemesi ne kadar büyük ve göze çarpar olursa olsun, ahlâk ve dini fuzulî ve lüzumsuz kılamaz. Zira ilim insanlara yaşamlarının ne şekilde olması icap ettiğini öğretmez ve herhangi bir değer ölçüsü göstermez. Din olmasaydı, biyolojik hayatı insanî hayatın seviyesine çıkaran bu değerler, meçhul ve anlaşılmaz kalırdı. Çünkü, din, daha ulvî bir başka alemin mahiyeti hakkında “bilgi”, ahlâk ise mânâsı hakkında “bilgi”dir.”* (İzzetbegoviç 2011: 174).

Şu inkar edilemez bir hakîkâttir ki, ahlâk probleminin Varlık’tan koparılarak ele alınması, kaçınılmaz olarak bizi birtakım yanlış neticelere götürecektir (Tillich, 2004: 83, 84). Zîrâ ahlâk, dinden kopuk veya bağımsız değildir; bilâkis din ve vahiy ile birlikte tetkik edilmesi gereken bir meseledir. Kaldı ki Nietzsche, Varlık’ı inkâr ettiği (Nietzsche, 2008: 29; Nietzsche, 2009: 14) içindir ki ahlâkî değerler konusunda nihilizme saplanıp kalmıştır.

Ahlâkta nihilist, öznelci ve görececi görüşlerin tutarlı olmadığına dair Aliya'nın delili, ahlâkta sergilenen ikiyüzlülüktür. Ona göre, ahlâkta 'tarafsız' olmak imkân dâhilinde değildir. Zîrâ insanlar ahlâklı olmak isterler; fakat böyle olamadıkları zaman da ikiyüzlülüğe müracaat ederek ahlâklı bir insan hüviyetine bürünür ve sahte bir ahlâklık gösterisi yaparlar. Esâsen *"İkiyüzlülük, herkesin herkesten ahlâka uygun davranmasını beklediğine veya talep ettiğine bir delildir."* (İzzetbegoviç 2011: 161-2). İşte bu ikiyüzlülük ve sahte ahlâklılık, bir yerde ahlâkın evrensel kuralları manzumesine sahip olduğunun ispatı mahiyetindedir.

Bosnalı Bilge, ahlâkın eskatolojik bir izahını da yapmaktadır. Ona göre, bazan ahlâk kahramanları ahlâkî eylemlerinden ötürü gerçekten de birçok acı ve sıkıntılara duçar bulunmakta, hatta hayatlarını bu uğurda feda etmektedirler. İşte bunlarının mükâfatının verileceği bir hayatın olması iktiza eder ki, bu hayat öte dünyadır. Şu hâlde, ahlâklılık konusunda cesaret timsali olanların varlığı, bizâtihî ahiretin mevcudiyetinin habercisidir (İzzetbegoviç 2011: 160). Başka bir ifâdeyle, ahlâk kahramanı haline gelen insan, bizâtihî bu kahramanlığı bir taraftan ahlâkî bir hayatın imkânını ve gerekliliğini ortaya koyarken, bir taraftan da eylemin neticesinin ötelere kadar uzandığını ispat etmektedir.

Ahlâkta uzun tartışmaların mevzuu olan olgu-değer problemine de temas eden Aliya'ya göre, tabiat bize ahlâk konusunda bir şey söylemez; başka bir deyişle tabiat ahlâk konusunda suskundur (İzzetbegoviç 2011: 162). Olguların değer ihtivâ edip etmediğine ilişkin tartışmalara nazar ettiğimiz vakit, bunların niyetin keyfiyeti ile eyleme dönüşen niyet ve dönüşmeyen niyet arasındaki fark üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Aliya'ya göre insanın iç âlemi, bir olgular dünyası değildir, bundan farklı ve fazla bir şeydir; o bir özgürlükler sahasıdır. Olgular ise bütünüyle insana bağlı değildir; insanın kudreti olguları değiştirmeye ve tanzim etmeye çoğu zaman yetmez. Bununla birlikte, iç âlemi ile dış dünya arasında başka bir deyişle niyet (vicdan) ile olgu (realite) arasında bir uyum arzular. Bu uyum bazan gerçekleşme imkânı bulur bazan da bulamaz. Niyetlenilmemiş bir eylem ile eyleme dönüşmemiş bir niyet birbirinden farklıdır. Demek ki, iç dünya ile dış dünya her zaman harmoni içinde olmaz. Şu hâlde, insanın iç dünyası niyete göre, dış dünyası eylemin neticesine göre değerlendirilir. Peki, bunlardan hangisi ahlâktır? Ya da ahlâklılık hangisine göre teşekkül eder? Aliya'ya göre, niyet tamamıyla bize ait olduğu ve eylemin gerçekleşmesi hâricî şartlara bağlı bulunduğu için, niyet halis ise kişi ahlâklıdır (İzzetbegoviç 2011: 162-5). Esâsen 'iyi niyet' insanın iç dünyasının, ruhunun arınmış ve temiz olduğunun ispatı mahiyetindedir.

5. Netîce-i Kelâm

Aliya İzzetbegoviç, gerek savunduğu fikirlerle gerekse siyâsî duruşu itibâriyle bilgeliğin sözden ibaret olmadığını, erdemli bir hayata dayanmayan bilgelikten bahsedilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Ona göre erdemli hayat, İslâmî bir yaşantının tesisi için olmazsa olmazdır. Ferdin, evvela, itikat ve ahlâk bakımından kemâli, başka bir ifâdeyle ruhi tecdidi son derece önemlidir. Ruhlardaki diriliş, bir mânâda, toplumsal dirilişi de beraberinde getirecektir. Bu nedenle, tek tek fertlerde bir inkılâp olmazsa toplumsal inkılâp bir anlam ifâde etmez. İçtimai inkılâp bulunmadan da ruhi inkılâp inkişaf edemez. Yine Bosnalı bilge, erdemli ve bilgece yaşanan bir hayatın, ne menfaat ve işlevselliği nazara alan akla göre, ne tabiat ve olgu dünyasına göre ne de Varlık'tan/dinden tecrit edilmiş bir vazîfe telakkisine göre tesis edilebilir. Ahlâkî hayat, mutlak sûrette, mânevî buyruk temel alınarak inşâ edilir.

Kaynakça

- COTTINGHAM, J. (1995), *Akılcılık* (çev. B. Gözkan) Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- HORKHEIMER, M. ve T. Adorno (1995), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (çev. O. Özgül) Kabalcı Yayınevi, İstanbul, C. 1.
- İslam Ansiklopedisi* (1977). “Hikmet” maddesi”, MEB Yayınları, C. V.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2010), *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları* (çev. R. Ademi) Fide Yayınları, İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2011), *Doğu Batı Arasında İslâm* (çev. S. Şaban) Yarı Yayınları İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2012), *İslam Deklarasyonu* (çev. R. Ademi) Fide Yayınları, İstanbul.
- KANT, I. (2000), “What is Enlightenment”, *Philosophical Questions* (ed. B. Gupta, J. Mohanty) Rowman and Littlefield Publishers, Inc. Oxford, ss. 401-7.
- KANT, I. (2007), *Ethica-Etik Üzerine Dersler*, (çev. O. Özgül) Pencere Yayınları, İstanbul.
- NIETZSCHE, F. (2008), *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* (çev. A. İnam) Say Yayınları, İstanbul.
- NIETZSCHE, F. (2009) *Tan Kızılığı* (çev. Ö. Saatçi) Say Yayınları, İstanbul.
- TILLICH, P. (2004), *Aşk, Güç ve Adalet*, (çev. R. Yazoglu, B. Koç) Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.
- TOPÇU, N. (2006), *İsyân Ahlâkî* (çev. M Kök ve M. Doğan) Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, S. (1989), *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yayınları, Ankara.